

УДК 37.091.4:37(091)(477)(092)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-49>

Наталія КАЛИТА,
orcid.org/0000-0003-2451-0382
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) natalia-kalyta@ukr.net

ПРОБЛЕМА ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ У СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ЯНІВА

У статті проаналізовано проблему розвитку і реалізації виховного ідеалу як однієї із актуальних, дискусійних і недостатньо вивчених проблем історії української педагогіки. Виявлено та обґрунтовано проблему виховного ідеалу у психолого-педагогічній спадщині Володимира Яніва; визначено структурно-змістові компоненти вчення В. Яніва про виховний ідеал українців; встановлено (за Янівом) зв'язок виникнення і розвитку українського виховного ідеалу із настановами українського світогляду та ментальності; спроектовано теоретичні положення досліджуваного вчення на реалії російсько-української війни в сьогоденні (з 2014 року). З'ясовано значимість вчення В. Яніва про виховний ідеал для збереження і зміцнення української національної ідентичності, відчуття етнопсихологічної окремішності і самобутності, посилення позитивних рис українського національного характеру і послаблення негативних, які були набуті в період бездержавності України і стали причиною історичних невдач українців. Серед негативних рис В. Янів, зокрема, виокремлює: індивідуалізм, байдужість до питань релігії, негативне ставлення до влади, схильність до бунту, перевага чуттєво-емоційного ставлення до світу над раціонально-вольовим, послаблення інстинкту боротьби, пошук «внутрішнього спокою, повного чару поезії і пісні», утеча від зовнішнього світу, пасивність, невиправдане критиканство, «сипання сміття на голову новообраного кошового» тощо. Збереження української виховної традиції пробудило в молоді дух лицарства, утвердило в сьогоденні національні цінності виховного ідеалу, зберегло його важливу суспільну функцію – вдосконалення. Перспективою подальших досліджень є вирішення у спадщині В. Яніва проблеми лицарського ідеалу у структурі виховного.

Ключові слова: виховний ідеал, особистість, національні цінності, саморозвиток, вдосконалення.

Nataliia KALYTA,
orcid.org/0000-0003-2451-0382
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy
and Methods of Primary Education
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) natalia-kalyta@ukr.net

THE PROBLEM OF THE EDUCATIONAL IDEAL IN THE HERITAGE OF VOLODYMYR YANIV

The article analyzes the problem of the development and implementation of the educational ideal as one of the topical, debatable and insufficiently studied problems in the history of Ukrainian pedagogy. The problem of the educational ideal in the psychological and pedagogical heritage of Volodymyr Yaniv is identified and justified; the structural and content components of V. Yaniv's teaching on the educational ideal of Ukrainians are defined; established (according to Yaniv) the connection between the emergence and development of the Ukrainian educational ideal and the guidelines of the Ukrainian worldview and mentality; the theoretical provisions of the studied doctrine were projected on the reality of the Russian-Ukrainian war in the present (since 2014). The significance of V. Yaniv's teachings on the educational ideal for the preservation and strengthening of Ukrainian national identity, a sense of ethno-psychological separateness and identity, strengthening of positive features of the Ukrainian national character and weakening of negative ones that were acquired during the period of statelessness of Ukraine and became the cause of historical failures of Ukrainians is clarified. Among the negative traits of V. Yaniv, in particular, he singles out: individualism, indifference to religious issues, a negative attitude to the authorities, a tendency to rebellion, the preference of a sensual-emotional attitude to the world over a rational-willed one, a weakening of the fighting instinct, a search for "inner peace, full of charm poetry and songs", escape from the outside world, passivity, unwarranted criticism, "pouring garbage on the head of the newly elected basket case", etc. The preservation of the Ukrainian educational tradition awakened the spirit of chivalry in the youth, established the national values of the educational ideal in the present, and preserved its important social function - improvement. The perspective of further research is to solve the problem of the chivalric ideal in the structure of education in the legacy of V. Yaniv.

Key words: educational ideal, personality, national values, self-development, improvement.

Постановка проблеми. Проблема виховного ідеалу є вічною, оскільки, які б будь-який інший ідеал (суспільний, політичний, моральний, естетичний тощо) передбачає свободу безкінечного розвитку, а не гармонію закінченої досконалості. Вивчення нами української виховної традиції засвідчує, що ідеал довершеної людини – це всебічний і гармонійний розвиток особистості в досконалих умовах освітнього процесу, які оптимально відповідають природі вихованця, світоглядно-ментальним настановам спільноти його приналежності. В узагальненій концепції досконалого процесу виховання чітко визначені заперечення конформізму, авторитаризму, недопустимість маніпулювання поведінкою дитини (Калита, 2022: 301).

Проблема розвитку і реалізації виховного ідеалу є однією із актуальних, дискусійних і недостатньо вивчених проблем історії української педагогіки. Український виховний ідеал формувався з Нового часу як традиція особистісно орієнтованого виховання у науково-практичній спадщині Г.Сковороди, К.Ушинського, П.Юркевича, В.Сухомлинського, В. Яніва та низки інших.

Дослідження виховного ідеалу як предмету педагогічної спадщини українського науковця, педагога, психолога, громадсько-політичного діяча, упродовж 1968–1986 років ректора Українського Вільного Університету у Мюнхені Володимира Яніва (1908–1991) має як теоретичний, так і прикладний характер, оскільки базується на загальнолюдських засадах, відображає історико-культурну та національну специфіку буття спільноти. В умовах російсько-української війни з 2014 року і повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року актуальним постає питання вияву і виховного впливу на формування соціального інстинкту боротьби як складової українського виховного ідеалу відповідно до світовідчуття і світорозуміння, характеру, ментальності українців. Саме в цьому полягає важливість досліджуваної проблеми, вирішення якої допоможе зняти суперечності між значимістю спадщини В. Яніва і недостатнім використанням його ідей у педагогічній теорії та освітній практиці.

Аналіз досліджень. Виховний ідеал є складовою суспільного ідеалу. Тож очевидно, що мета розбудови незалежної Держави (з 1991 року), стратегія євроатлантичної інтеграції, героїчний спротив сучасної України в російсько-українській війні (з 2014 року), перспектива післявоєнної відбудови актуалізують проблему формування змісту українського виховного ідеалу, його структури та шляхів досягнення з позиції філософії освіти – Андрущенко, І. Бех, Білан,

В. Скотний; на засадах етнопсихології та етнопедогогіки – Г. Ващенко, О. Кульчицький, М. Стельмахович, В. Янів; теоретичної та прикладної педагогіки – О. Вишневський, О. Невмержицька, Е. Панасенко, М. Пантюк, Т. Пантюк, І. Підласий, Б. Ступарик, М. Фіцула та низка інших. Про важливість проблеми взаємозв'язку національної вдачі і виховного ідеалу українців свідчить той факт, що вона вже в ХХ ст. стала окремим предметом вивчення у психолого-педагогічній спадщині вчених української діаспори О. Кульчицького, Я. Яреми, В. Яніва, С. Ярмуся та інших. Розуміння виховного ідеалу як уявлення про досконалі умови процесу виховання розроблено у працях І. Беха, О. Вишневського, В. Кеміня, О. Кононко та ін. Однак недостатньо розкритою є проблема виховного ідеалу у спадщині Володимира Яніва, що й обумовило вибір теми нашої статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування проблеми виховного ідеалу у психолого-педагогічній спадщині Володимира Яніва. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: визначити структурно-змістові компоненти вчення В. Яніва про виховний ідеал українців; встановити (за Янівим) обумовленість виникнення і розвитку українського виховного ідеалу настановами українського світогляду та ментальності.

Виклад матеріалу. В. Янів у невеликій за обсягом, але надзвичайно важливій для теорії виховного ідеалу праці «Українська вдача і наш виховний ідеал» (1969), в основу якої лягла двогодинна доповідь на організованих Українським Вільним Університетом у Мюнхені учительських курсах для учителів українських суботніх шкіл з Англії, Австрії, Німеччини, Бельгії, Франції, ставить проблему виховного ідеалу як певної мети виховання. Адже розуміння і досягнення виховного ідеалу і в Україні, і в діаспорі забезпечує збереження і зміцнення ознак української національної етнопсихологічної окремішності і самобутності, а також досягнення найважливішого результату виховання – готовність і здатність людини до самозміни, самотворення і самовиховання (Кононко, 2008: 88). В. Янів бачить практичну значимість виховного ідеалу в тому, щоб посилити позитивні риси української національної вдачі і послабити негативні, які були причиною історичних невдач українців. До таких рис В. Янів відносить «вибухальний український індивідуалізм», який М. Костомаров формулює як «перевагу особистої волі над загальністю», а Я. Ярема – як «духовний егоцентризм», І. Мірчук – як «безмежний індивідуалізм», В. Липинський – як «анархічний індивідуалізм»,

Д. Чижевський – як «визначення великої цінності за кожним індивідуумом, – право для кожної людини на власний шлях» (Янів, 2006: 281). Як зазначає педагог, людина з таким відчуттям своєї індивідуальності мусіла мати специфічне розуміння рівності, неприйняття будь-яких соціально-станових чи класових перешкод до рівності як умови особистісної свободи і волі. Така волелюбність становить небезпеку для державотворення і держави, а також виявляє парадокс: в неволі ми опинилися тому, що надмірно любимо волю. В бажанні рівності й братерства, за Янівим, ми боялися свого власного деспота, і послаблювали себе внутрішньою боротьбою так довго (не виявляючи одночасно досить активності назовні!), аж запанували над нами чужинці (Янів, 2006: 283). Український індивідуалізм як «духова прикмета», стає одночасно, як зазначає В. Янів, вказуючи на потребу суспільно-громадського перевиховання, «нашим історичним прокльоном».

В. Янів визначає типологію виховного ідеалу, при цьому вказує на можливість визначення виховного ідеалу на основі будь-якого ідеологічного чинника. У сучасній українській педагогіці не заперечується думка про зв'язок виховного ідеалу, якому притаманний аксіологічний характер, з політикою та ідеологією, настанови якої реалізує і впроваджує Держава, про що висновує О. Невмержицька (Невмержицька, 2015: 207–208). Про це говорить В. Янів, зазначаючи, що національний виховний ідеал узгоджується із загальнолюдським, апробує, підтверджує вселюдські та загальновизнані цінності, доповнює їх рисами духовності даного народу (Янів, 2006: 276).

У структурі українського виховного ідеалу, як справедливо зазначає В. Янів, посилаючись на дослідження М. Костомарова, І. Мірчука, О. Кульчицького, Я. Яреми, Г. Ващенко, чільне місце посідає ідеал релігійного виховання: «базуємо наш національний виховний ідеал на релігійному» (Янів, 2006: 277). Школа, на думку В. Яніва, має дати загальні підстави християнського релігійного виховання, які повинні бути доповнені релігійним вихованням Церкви та дому, що допоможе уникнути релігійної «індиферентності і байдужості» (Янів, 2006: 278). Надзвичайно важливим, практично значимим положенням у теорії виховного ідеалу є визначення В. Янівим його «суспільної функції: виправляючої чи вдосконалюючої» (Янів, 2006: 278). Як зазначає В. Янів, ця вимога має своє спеціальне значення для української – отже недержавної – поневоленої нації. Річ у тому, що століття неволі, – майже постійне, перманентне, поневолення мусять призвести до шукання при-

чин трагічної ситуації (Янів, 2006: 278–279). Етнопсихолог доходить висновку, що, окрім вагової зовнішньої геополітичної причини, «причини нашої історичної долі мали б бути не поза нами, а в нас» (Янів, 2006: 279).

Визначаючи особливості української національної вдачі, В. Янів вказує на риси, яким мав би протидіяти виховний ідеал і які потребують корекції засобами виховання: негативне ставлення до всякої влади, схильність до бунту, до браку послуху, до негативізму (Янів, 2006: 284); «духовна межовість», «транзитність», «духове спустошення», які зумовлені географічною і геополітичною межовістю. Посилаючись на О. Кульчицького, В. Янів зазначає, що геополітичне положення України породжувало дружинницький, а згодом лицарсько-козацький тип людини, з бажанням ризику, активного протистояння злу, підпорядкування себе шляхетним ідеалам оборони чести, волі та віри. Однак, «Поруч «*Vita maxima*», існує можливість «*Vita minima*», щоб тільки перетривати й зберегтися» (Янів, 2006: 286–287). В. Янів зазначає, що українська духовність є «кордоцентричною», зосередженою на діяльності душі і серця, повна контрастів, в ній неврівноважена «перевага почуттєвості над волювистію – над раціоналізмом» (Янів, 2006: 287). Таким чином, В. Янів висуває проблему національно-релігійного виховного ідеалу під спеціальним аспектом його державницько-суспільного завдання.

Домінування «почуттєвості» у вдачі українців В. Янів визначає як характеристичну рису: «Вчуваючись у настрій постійної тривоги небуття («ніщоти»), постійної загрози фізичної, моральної чи духовної смерті, ми добре розуміємо виняткове посилення емоцій» (Янів, 2006: 290). В. Янів зазначає, що розвинена емоційність і слабка воля надає своєрідного забарвлення «раціональній» частині української духовності, призводить «до тихої призадуми, до рефлексії, чи навіть до меланхолії» (Янів, 2006: 290). Географічна, геополітична і духовна межовість і визначений нею хід історії «веде, як зазначає В. Янів, до кількісного зменшення верстви лицарів (верстви не в розумінні замкненого суспільного шару, а в розумінні поодиноких людей, які характеризуються однаковими духовними властивостями), автоматично послаблює в загалу внутрішню диспозицію (схильність – прим. Н.К.) до боротьби» (Янів, 2006: 290).

Віддаляє українську людину від лицарського ідеалу, на думку В. Яніва, пошук істини і смислу життя у «внутрішньому житті», плекання тих рис характеру, які пов'язані із діяльністю душі і серця: ніжність, творення блага, розсудливість,

милосердя, допомога іншому, гостинність тощо. Втіленням цього ідеалу стає родина і мати, образ якої асоціюється із землею, що, в цілому, породжує культ Землі-годувальниці і жінки-Матері (Янів, 2006: 292–293).

В. Янів розглядає наступну рису «української народності»: тугу за досконалим сполученням добра і краси, що становить зміст «поняття української слави, якої не шукається вже у воєнних походах чи торговельних комбінаціях, а тільки у внутрішньому спокої, повнім чару поезії й пісні» (Янів, 2006: 294). Таким чином, послаблення лицарського ідеалу та індивідуалізм українців набуває рис негативізму, бо, «пізнавати світ уважається більшою цінністю, ніж його здобувати..., це, навпаки, утеча від зовнішнього світу, замкнення в собі, – це є сковородинський ідеал: світ ловив мене та не спіймав» (Янів, 2006: 296). В. Янів вказує на всю трудність проблеми виховного ідеалу в його коригуючій функції (Янів, 2006: 290), оскільки актуальні зовнішні умови недержавного життя обмежують свободу самовияву української людини, формують відчуття меншовартості, нездатності виявити себе, здобути собі місце, «відчуття особистої і загальної кривди» (Янів, 2006: 298), а також пасивність (Янів, 2006: 301). В. Янів справедливо зазначає, що звідти бажання знецінити чуже досягнення, – звідти: критиканство, яке доходить до нешляхетного приниження, рівняння на найнижчого, чи на образ – «сипання сміття на голову новообраного кошового» (Янів, 2006: 298).

На завершення своєї праці В. Янів підсумовує: як виховний ідеал маємо дати ідеал повноцінної людини, – повноцінної, отже творчої, індивідуальності із власним поглядом на світ, із бажанням впливати на долю світу, із бажанням змагатися з іншими людьми та їх випереджувати, із внутрішньої необхідності ставити собі питання та шукати відповіді на них, чи ставити собі завдання і розв'язувати їх (Янів, 2006: 301). Основними вимогами виховного ідеалу «в його суспільно-державницьким, коригуючим та унапрямлюючим аспекті» В. Янів визначає наступні: 1) процес виправлення не має послаблювати український індивідуалізм; 2) а скріплювати дисципліну, розбуджувати бажання самопідпорядковуватися, визнавати іншу індивідуальність, цінити чужу заслугу; 3) настанова на власний успіх, яка «динамізує нашу діяльність», активізує, виховує волю; 4) врівноваження почуттєвої, вольової та розумової

діяльності вихованця; 5) викорінення «комплексу меншовартості» посиленням віри в себе; 6) створення ситуації успіху (Янів, 2006: 300–301).

Завершуючи дослідження проблеми виховного ідеалу на основі даних української етнопсихології (щодо української національної ментальності та характеру), В. Янів робить застереження методичного характеру: «на дисципліну мусить український виховник звертати спеціальну увагу, але з врахуванням природної диспозиції (настанови – прим. Н.К.) українця: дисципліна не має йти через начинення її карою й погрозами, а шляхом впливання на почування дитини чи юнака й персвазії (переконання, умовляння – прим. Н.К.). Зокрема при дисциплінуванні треба звернути спеціальну увагу на справедливість, яку кожен українець, як ми бачили, особливо відчуває. При дисциплінуванні класу український педагог мусить також радше звернути увагу на етично-моральний елемент справи, ніж на сліпий наказ». В. Янів вказує на «всю трудність проблеми виховного ідеалу в його коригуючій функції» (Янів, 2006: 301–302).

Висновки. Український виховний ідеал як на рівні теоретичного обґрунтування, так і практичної реалізації у різні періоди розвитку української педагогіки розвивався, як і українська педагогіка в цілому, у контексті європейської, однак має свої специфічні національно-ментальні особливості.

В. Янів у важливій для теорії українського виховного ідеалу праці «Українська вдача і наш виховний ідеал» (1969) розвиває тезу про необхідність виправляючої та вдосконалюючої суспільної функції виховного ідеалу. Теоретичні положення досліджуваного вчення українського педагога мають велике значення для збереження і зміцнення української національної ідентичності, відчуття етнопсихологічної окремішності і самотності, посилення позитивних рис українського національного характеру і послаблення негативних, які були набуті в період бездержавності України і стали причиною історичних невдач українців. Реалії російсько-української війни в сьогоденні (з 2014) засвідчили, що збереження української виховної традиції пробудило в молоді дух лицарства, утвердило в сьогоденні національні цінності виховного ідеалу, зберегло його важливу суспільну функцію – розвиток і вдосконалення. Перспективою подальших досліджень є вирішення у спадщині В. Яніва проблеми лицарського ідеалу у структурі виховного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калита Н. Виховний ідеал К.Ушинського у традиції українського національного виховання. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 55, т. 1, 2022. С. 295–302.
2. Кононко О. Виховання. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с., С. 87–88.
3. Невмержицька О. Виховний ідеал: Еволюція та сучасне трактування. *Людознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. Випуск 31. 2015. С. 219–230.
4. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. Нариси до історії української етнопсихології. Упоряд. М. Шафвал. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Знання, 2006. 341 с. С. 273–302.

REFERENCES

1. Kalyta N. (2022). Vychovnyi ideal K.Ushynskoho u tradytsii ukrainskoho natsionalnoho vykhovannia. [The educational ideal of K. Ushinsky in the tradition of Ukrainian national education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vyp. 55, tom 1. S. 295–302. [in Ukrainian].
2. Kononko O. (2008). Vychovannia. [Education]. *Entsyklopediia osvity. Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V.H.Kremen*. Kyiv : Yurinkom Inter., 1040 s. S. 87–88. [in Ukrainian].
3. Nevmerzhytska O. (2015). Vychovnyi ideal: Evoliutsiia ta suchasne traktuvannia. [Educational ideal: Evolution and modern interpretation]. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika»*. Vypusk 31. S. 219–230. [in Ukrainian].
4. Yaniv V. (2006). Ukrainska vdacha i nash vykhovnyi ideal. [Ukrainian character and our educational ideal]. *Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii. Uporiad. M. Shafoval*. 2-he vyd. pererob. i dop. Kyiv : Znannia. 341s. S. 273–302. [in Ukrainian].